

BIBLIOTEKA
SHTETIT

814-31

2 52

**Petraq
Zoto**

**BREDHI
I GJELBËR**

tregime

814-32

ZP2

Petraç
Zoto

ur

ur

ur

**BREDHI
I GJELBËR**

tregime

BIBLIOTEKA E SHKËTIMIT
SHKËNCORE
NR. 29887

3493

SHTËPIA BOTUESE
«NAIM FRASHËRI»

BREDHI I GJELBËR

Vitet hiqeshin zvarrë. Të përzhitura nga baruti. Robëria e gjatë regëtinte, po prapë s'donte të jepej. Agimi i lirisë ende nuk po ndriste. Dukej e zhdukej, si ai dielli i mëngjesit, kur e pengojnë ca palo re.

Korriku i vitit 1911 shtynte ditët e fundit.

Ishte e shtunë.

Rrezet e diellit kishin arritur në gjysmën e derës së hapur të dyqanit. Brenda nuk pipëtinte njeri. Dita bënte përpara, po njerëzit sikur s'lëviznin pazarit. Në dyqan, njëherë, akoma nuk kishte hyrë asnjë.

Xha Vani Kosturi, shtruar shesh mbi njëfarë podiumi, vërtiste tespihet në dorë.

Me fesin e gjerë, ngjeshur në kokë fare drejt, me kravatën e çlirët, me mustaqet e rralluara e të pakrehura, binte në sy që ishte nga ata që nuk i kushtojnë shumë kujdes vetes. Kur e kur i lëshonte tespihet në gjunjë, mandej merrte e fërkonte shkopin e lëmuar. Ky qe një shkop i shkurtër, i rëndë, në formën e një koni të gjatë. me një kokë të rrumbullakët prej argjendi. Në ngjyrën

e zezë të shkopit bardhësia e argjendit spikaste fort. Plakut ia tërhiqnin gjithnjë shikimin tri shkronja gdhendur në të: SJK. Spiro Jovan Kosturi. E kishte dhuratë nga i biri. Xha Vani e mbante gjithnjë me vete. Tanimë, kur kapërcente të tetëdhjetat, shkopi i duhej shumë. Mbështetej në të dhe ulej, mbështetej në të dhe ngrihej. Shkopi ishte i fortë dhe mund të mbështetej pa frikë.

SJK. Spiroja asnjëherë nuk e kishte ndarë emrin e vet nga ai i xha Vanit. As xha Vani s'e linte mënjanë emrin e t'et. Vani Cico Kosturi. Ky mbiemëri Kosturi sesi i kishte mbetur familjes së tij. Se ata vetë rridhnin nga Vakëfet. Dikur baba Kristoja shkonte dendur në Kostur. Njerëzit pyetnin: «Kur do vejë Cicoja në Kostur?» «Erdhi Cicoja nga Kosturi?» Por xha Vanit shpeshherë i flitnin dhe me një mbiemër tjetër: Shqiptari. Kur ndonjë i thoshte xha Jovan Shqiptari, ai drejtonte trupin e buzëgaz ia kthente:

«Më rrofsh, bir! Shqiptar qofsh dhe ti, jetë e mot!»

I bëhej qejfi plakut dhe kishte për se.

Vatër të shqiptarizmes e kishte bërë shtëpinë prej shumë kohe. Gjithë njerëzit e tij, e shoqja, djemtë, nipërit, vajzat e nusët me shqiptarizmën. Pa të çarë, pa një lëkundje.

«Ja arrita t'i kem tërë të mitë pas mendjes në qëllimin e shenjtë, pa le të vdes, — i thoshte së shoqes, Elenit, së cilës ia dëgjonte fjalën. — Nuk po shoh akoma gjëkafshë, thua ti? Shoh shumë. E shoh lirinë dhe mëkëmbjen e kombit tënë. Është një dritë e bardhë, e bardhë. E kam ndier kaq herë, kaq vite. Ajo po vjen, paçka se ka ca pengime e prapësi. Kush e sheh, s'ka mynxyrë që të mos mundë ta kapërcejë.»

Kundërshtarët s'lanë gjë pa bërë kundër tij. Burgun provuan, për të e për të bijtë. Shkishërimin dhe thirrjet e ca çapaçulëve: «Katirameno, Katirameno!» Kërcënimin kundër njerëzve që do të kishin të bënë me të, që ta veçonin. Që ta rrënonin. Vdiq mbesa e tij, dhespoti nuk lejoi të varrosej sipas rregullave fetare. Më parë lipsej që xha Vani të vinte në mitropoli e t'i binte ndër gjunjë dhespotit. Të ndahej nga shqiptarizma? Ç'që

ajo fjalë! I erdhi martesa e të birit, Kristaqit. Dhespoti nuk lejoi t'i vihej kurorë në kishë. Më parë le të për-ulej xha Vani. Të hiqte dorë nga «paudhësitë». Me gjithë mend e kishte dhespoti?! Po cilat quante paudhësi ai?!

Ia vranë të birin. Spiron, atë që rëndom thoshte: «Lënë tërë gjuhët e s'lënë shqipen, që edhe gurë e drurë e ligjërojnë!» Nuk qe mjaft kjo, e hoqën burgjeve xha Vanin me të dy djemtë e tjerë.

E megjithatë, gjithnjë kokën lart Vani Kosturi!

I matur, i heshtur, i duruar. «Kur ka të përpjekur me një gjë, njeriu e nieh më mirë.» Jetën e njihte. Luftën e njihte. I urtë, natyrë e butë, po atë që thoshte e bënte, e kishte të menduar mirë e mirë dhe s'e lëvizte më.

Cuditeshin disa me të: si mbahej? Cuditej ai me ta: pse, xhanëm, habiteshin? A rrëzohet lisi se i oqen ca kulpra e ferra e mundohen t'ia shpoinë trupin e t'ia thithin lëngun e jetës? Lisi ishte shqiptarizma. Ai vetë i shkrirë në të. Si shumë të tierë. Si vëllezërit Frashëri, me të cilët kishte pasur letërkëmbim. Si Isa Boletini e Bairam Curri, si Themistokliu e Mihali...

Kundërshtarët bënin të tyren, ata të vetën. «Trinia», sic e quanin treshen xha Vanit. Orhan Poiani e Thimi Marko, hapën shkollën e parë shqipe. Fara u hodh, mbiu, u rrit e po përhapej. Librat shqip vinin që nga Bukureshti në adresë të tij. Ai i shpërndante dhurësisht. Erdhi Bajo Topulli me të vëllanë, Cercizin. U krijua komiteti i fshehtë. Dolën çetat e lirisë e po luftonin. Dhespot Foti, më i ligu armik i shqiptarizmës, e gjeti vendin. Cetat shumoheshin e luftonin. Xha Vanit i gufonte zemra.

Mirëpo ja...

— Deshe gjë, usta? — pyeti si i trembur djali që diç rregullonte në një qoshe të dyqanit.

Xha Vani u përmend. Padashur kishte goditur fort dyshtemenë me shkop.

— Jo, bir, jo.

E vuri shkopin mbi gjunjë dhe mori trespitet.

Dielli e kishte kapërcyer derën. Një fashë e gjerë rrezesh binin ngultas në patoz, afër podiumit, ku qe ulur ai. Xha Vani nxori sahatin nga xhepi i xhamadanit. Mëngjesi po ecte me vrap. Lëvizi buzët, përplasi gjuhën pas qiellze. Dhe sytë nga dera.

Dikë priste. Por bënte çmos të përmbahej. Lajmi i mirë, mendoj, vjen vetë, të gjen e të gëzon. Të ligun pse ta ndjellësh?

Donte, kështu, ta merrte me të mirë durimin.

Po ja, u duk një hije para dyqanit. Pastaj një trup zuri derën. Veshur si fshatar, një djalë me vështrimin gozhdë.

«Komit nga të Ballkamenit ky», mendoj xha Vani, ndërsa zemra ia bëri tënk.

Nuk priste të tillë lajmës.

«Fshatari» bëri drejt tij, duke parë herë plakun e herë çirakun.

— Ec na porosit dy kafe te Thanas Noprani, — i tha djalit.

Vetëm atëherë komiti e ngjatjetoi plakun e i zgjati një pusullë.

— Kapedani ma dha për ty. Këndoje, unë po vëzhgoj.

Xha Vani i nderi dorën dhe i zgjati kutinë e duhanit komitit, vetë vuri një palë gjyzlykë të hollë me mbajtëse metalike, njëra anë me tel të zakonshëm, vë në dosido.

I nderti xha Vani!

Na ngjau një prapësi që e prishi fare ujdinë tonë. Qëmenatë, pa vajtur edhe koha e sulmit, u hodhën përmbi ne taborë të tërë me turq. Na zunë ligisht, të papërgatitur. Dhe ashtu na u vranë Tushi Krastafillaku, Kristaq Furrxhiu e Nuçi Lapi. Zemra ma di si po ta shënoj këtë lajm të kobshëm. E marr me mend ç'hidhërim të madh po të sjell. Me zor çamë rrethimin. Edhe ne vramë syresh, po ç'e do!

Vij e të marr dorën e të lutem të shkosh në shtëpitë e martirëve e t'ua kumtosh mandatën e hidhur.

Kjo gjëmë na ka rënduar së tepërmi. Ra mbi ne si një rrufe, nuk dimë nga e si na erdhi kaq papritur.

Tek Ura e Kadiut zumë pesë askerë e një xhandar. Na kishin ngritur pusi, po ranë vetë brenda. Dridheshin nga frika, sidoqë u thamë që s'kemi gjë me askerët ne, se luftojmë hyqymetin që nuk na jep të drejtat tona e jo ca askerë të gJORë. Ua morëm dyfeket e i përcollëm tutje.

Tashti bëj zahmet e na thuaj ç'di për këtë të pabërë e, në di, na mëso ç'të bëjmë e ku të vemë.

Po, nuk e kishin gabuar parandjenjat. Tjetërlløj lajmi priste xha Vani. Ngriti kokën. Përmbajtja e letrës i lexohej qartë në sytë e thellë të rrëmbushur, edhe në duart me damarë mavi, ku letra dridhej si gjethet nga rrebeshi i shiut.

Fytyra e plakut u zbeh. Ai u gëlltit me zor. Tespihet i shkanë në qilim e atje mbetën.

— Me gojë a të tha tjetër gjë?

— Haber pret prej teje e t'ia përmbushësh rixhanë. Hyri çiraku me dy filxhanë në zīg.

— Merre, — tha xha Vani.

Edhe vetë mori filxhanin e tij. Ngriti sytë, po nuk foli. Tjetri ndenji me filxhan në dorë, pa ditur si të bënte. Plaku vështroi çirakun pa e pasur mendjen. Ky u përkul me dorën në zemër e u tërhoq gjer te dera.

Xha Vani rrufiti kafën. Të rrufiturit u dëgjua shumë, se heshtja që si e përzishme. Xha Vani mendoi se po pinte kafën e djemve. Kafën e djemve? Oh, djemtë e ngratë! Ranë në lulen e moshës, në të hapur të ditës.

Mendja i shkoi vetiu tek i nipi, Kostaqi, komiti më i ri. Kostaqi bënte pjesë në çetën e Qamil Panaritit. Ç'bëhej me Qamilin? Spiro Ballkameni nuk dinte gjë. Po ta dinte, do ta kishte shënuar në letër. Të dyja çetat një plan të vetëm kishin. Në të gdhirë do të sulmonin Korçën dhe do të lironin të burgosurit politikë, ndër ta dhe Themistokli Gërmenjin e Mihal Grame-non, të cilët i nevojiteshin së tepërmi luftës për liri, veçanërisht në ato ditë.

«Kjo e pabërë, në është rastësi, tjetër gjë. Ama po të jetë tradhti, i kanë llogaritur edhe Qamilin me shokë. Kush të ketë dalë bese?»

Ai zuri të shkonte nëpër mend njerëzit që e dinin të fshehtën.

Komiti ktheu kokën dhe çiraku iu afrua me të shpejtë t'i merrte filxhanin e zbratur. Xha Vani u kujtua për kafën dhe e piu me ngut, me dy gllënjka. Pastaj, gjithnjë mbështetur në shkopin e vet, u ngrit me nxitim.

— Falmeshëndet kapëdanit, djalë! Të presë te li-meret e Malit të Thatë, i thuaj.

Komiti e përshëndeti me respekt dhe iku me të shpejtë.

Pas tij doli edhe xha Vani. Nuk e mbante vendi. Trokiste shkopin në rrugën gjithë pluhur dhe mendonte për hallin e madh. Lipsej të piquej me Orhanin a me ndonjë tjetër nga të komitetit. Pastaj t'u dërgonte lajm Themistokliut e Mihalit në burg. Më tej... ç'udhë do t'i jepnin së papriturës së prapë? Veç të mos humbisnin kohë! Të mblidheshin një sahat e më parë. Pa lipsej të shkonte në shtëpitë e martirëve të rinj. Eh, ç'barrë e rëndë!...

Dhe prapë iu kujtua i nipi.

«Hë, gjysh, të la zemra?»

Xha Vani puliti sytë. Një copë xham i thyer i kthente rrezet e nxehta të diellit përvëlues.

Me të kapërcyer pragun e portës së shtëpisë, e shoqja, që po zbriste shkallët e gurta të oborrit, i foli me shqetësim:

— Jovan, tashti sa do të dërgoja njeri të të thërriste. Të kërkojnë në hyqymet.

— Në hyqymet?!

— Se ç'ka ngjarë, nuk e di. Po gjurulldi e madhe, më thanë.

— Na kanë vrarë tre djem.

— Tre djem, thashë!

— E zeza unë, Kostaqi!

— Tre djem, thashë!

Bëri përjashta pa hyrë fare në shtëpi.

Në hyqymet e kërkonin sa herë ndodhte ndonjë gjë që kishte të bënte me punë patriotizmi. Ai e dinte, ishte mësuar me këtë praktikë të qeveritarëve turq.

«O, të shkretën, nuk arrita të bëj gjëkafshë!»

— Eleni, moj! Çalltis e u bëj zë Orhanit a Thimit, ose ndonjë tjatri nga tanët. Dërgo njeri t'u thonë ç'po ngjet.

— Shiko, pyet për Kostaqin, — e porositi ajo.

Prapë Kostaqi! Një herë e kujtoi ai, fare papritur, të dytën e shoqja.

«Për të mirë të kujtofshim, bir! Kostaq, o trim! Ua shkove gjyshit e babait ti, ua shkove xhaxhallarëve e kushërinjve! Rrëmbeve dyfekun e u bashkove me çetat e lirisë. Kjo i kapërcen tërë bëmat tona të derisotme. Se ç'e bëre mirë! Se ç'e bëre bukur! Të kisha vërsën tënde, si ti do të bëja, jo tjetërsoj!»

Ashtu duke i folur të nipit, ecte e trokiste shkopin në rrugë dhe, i përmalluar, ia mori pa zë:

*Se mjaft në robëri,
e mjera Shqipëri!
O djem, rrëmbeni pushkët,
ja vdekje, ja liri!*

U përmend kur shkopi filloi të trokiste në drurët e urës. Aty u ndal të shihte njëherë matanë. Përtej urës ishte ndërtesa e hyqymetit. Atje dalloheshin një grumbull njerëzish që venin e vinin pareshtur.

Xha Vani e mori shkopin në dorë e shpejtoi hapat. Sapo e vunë re, njerëzit zunë të hapeshin e t'i lironin udhën. Sesi mënjanoheshin vetiu, sesi e vështronin me përgjërim, sikur s'kishin guxim t'i flitnin.

Zemra i rrahu sërish. Më fort akoma. E nderonin në Korçë, ai e dinte. Po kësisoj... Ky lloj nderimi se ç'kishte një ngjyrim dhimbjeje të thellë, një lloj nderimi krejt të veçantë.

Ai nisi t'i bënte hapat më të kujdesshëm, të mbështetej më mirë në tokë. Ecte dhe shikonte drejt. Kur

udha u hap krejt, ai prapë qëndroi e shtrëngoi shkopin në gji.

Përpara tij, plasur përdhe, gjashtë kufoma komitësh. Në mes, mu përballë, Kostaqi. Si i vënë enkas që t'i binte në sy menjëherë. I ri, i pashëm, veshur me kostumin e bandës muzikore, ku bënte pjesë përpara se të dilte komit.

Vani Kosturi ngriu.

«Mendje, mos më lër! Mos vrapo, moj zemër! Mbamëni, o këmbë!»

Komitit të vrarë i kishte mbetur syri hapur. Ai sy shikonte ngultas gjyshin. Gjysh Vani u drodh.

U ul në gjunjë e pa dhe ai. Sy ndër sy nip e gjysh. Gjysh e nip. Dhe, meqenëse nipi s'fliste, s'foli as gjyshi. Afroi buzët që i dridheshin në ballin e dëshmorit të ri. I mbështeti mbi të dhe i mbajti gjatë. Fytyra e djalit nuk ishte ngurtësuar ende. Xha Vani e përkëdheli me kujdes, mengadalë, sikur nuk donte ta zgjonte a t'i lëndonte plagët. Dhe ia uli butë-butë kapakun e syrit. Në flokët e zinj e të ndritshëm të të nipit kishte rënë ca pluhur. Plaku ia shkundi.

Ashtu, duke rregulluar trupin e nipit, dora i ndeshi në gjak. Gjak i piksur në gushë.

«Bir, o Kostaq, bir!»

Lot s'lëshonte. Zë s'lëshonte. Po me vete fliste.

Nipi shtrirë përpara e gjyshi gjallë më këmbë. Në ka gjë më të dhimbshme për njeriun, nuk besoj. Nëse më hiqet nga shpirti kjo rëndësirë që më pllakosi kështu, do të jem gur e jo njeri. Bir, mos ma vër re! Kush shkon në luftë, e di që edhe mund të vritet. Po kaq i ri, kaq shpejt, kur prisnim të na gëzoje e të gëzoheshë...»

Njerëzit përreth nuk pipëtinin. Respekti për të rënë? Hija e rëndë e vdekjes? Edhe njëra, edhe tjetra, Por jo më pak figura plot dhimbje e patriotit të stërmunduar. Përpara asaj pamjeje askush nuk dinte si të ndërhynte e ç'të thoshte. Po për të ndier, ndienin shumë, gjithë të pranishmit. Kjo e bënte edhe më prekëse atë gjendje.